

Toneel Het strijdschrift van de Führer gaat in première

Hitler, *Mein Kampf* en ik

Volgend jaar mag iedere uitgever Hitlers *Mein Kampf* op de markt brengen. Duitsland wordt er zenuwachtig van. Theatergroep Rimini Protokoll maakte er een voorstelling over. Wat vinden een jood, een Turk, een blinde en een boekbinder van Hitlers literaire eruptie?

door Antoine Verbij

'IK BEN JOOD, en jij bent de dochter van een nazi', zegt Alon Kraus tegen Sibylla Flügge. 'We hebben allebei Hitlers *Mein Kampf* gelezen. Wat deed het met jou?' Dat belooft wat, denkt de toeschouwer en gaat er eens goed voor zitten. Maar het pakt heel anders uit. In plaats van een zwaarmoedige dialoog over daders en slachtoffers volgt er een lichtvoetige uitwisseling over de rol die het strijdschrift van de Grote Dictator in hun levens heeft gespeeld.

'Ik las het als een soort handleiding voor managers', vertelt Kraus. Hij studeerde rechten in Israël toen hij op *Mein Kampf* stuitte. Hij moest een scriptie schrijven maar kampte met een blokkade. 'Dankzij Hitler wist ik ineens hoe ik mijn blokkade kon overwinnen.' Nu is Kraus advocaat in Tel Aviv. Hij doet voor hoe hij daar op het strand Duitse vakantiemeisjes versiert door met hen een babbeltje over *Mein Kampf* te beginnen. Een hilarische scène.

Ook Sibylla Flügge is jurist, specialiteit: vroedvrouwenrecht. Ze vertelt hoe haar ooit in haar jeugd *Mein Kampf* in handen viel. Ze raakte gefascineerd door het boek omdat het te maken had met het verzwegen en onverwerkte verleden van haar ouders. Ze typte lange passages van het boek over, deed er een kaft omheen en legde het als presentie voor haar ouders onder de kerstboom. 'Goh, wat leuk!' was het enige wat ze zeiden.

Kraus en Flügge zijn twee personages in het stuk *Adolf Hitler: Mein Kampf, Band 1 & 2* door het theatergezelschap Rimini Protokoll uit Berlijn. Of eigenlijk zijn ze geen personages, beide niet-acteurs spelen zichzelf. Rimini Protokoll maakt 'documentair theater'. Op het toneel staan mensen die bij het onderwerp betrokken zijn, er een geschiedenis mee delen en er daarom iets over op hun hart hebben.

Eerder, in 2006, produceerde Rimini Protokoll op gelijksoortige wijze *Karl Marx: Das Kapital, Erster Band* en boekte daarmee internationaal succes. Het regisseursduo Helgard Haug en Daniel Wetzel bedacht toen al dat je Hitlers *Mein Kampf* als een soort spiegelbeeld, of beter gezegd: als de achterkant van Marx' economische traktaat kunt

lezen. Dat laten ze in de voorstelling met een decortruc zien.

HET DECOR waar *Adolf Hitler: Mein Kampf* mee begint, is een enorme stalen boekenkast. Daarin prijkt de complete DDR-uitgave van de *Marx Engels Werke*, de beroemde 'blauwe monsters'. Terwijl het stuk begint, laadt een van de 'acteurs' de boeken stuk voor stuk in een lorrie. Dan, begeleid door bliksem en donder, draait de boekenwand en komt het speelterrein van het Hitler-stuk te voorschijn: een boekenkast met louter uitgaven van *Mein Kampf*.

Een blinde man betreedt het toneel. Hij duwt een winkelwagen voor zich uit met daarin een stapel zeer grote, in leder gevatte boeken. Het blijken enkele van de in totaal vijfhonderd exemplaren van *Mein Kampf* te zijn die in het Derde Rijk in braille zijn uitgebracht. Christian Spremberg, een blinde radioredacteur die werkt voor

'Wat in het boek staat is hoe de werk- en betekenisloze rechts-extremist Adolf Hitler de wereld ziet'

een braille-uitgeverij, zal er die avond regelmatig uit voorlezen. Zoals hij in de vorige voorstelling uit de brailleversie van *Das Kapital* voorlas.

De makers van het documentaire stuk hebben in de voorstelling zo veel mogelijk informatie over *Mein Kampf* gestopt. Feiten en getallen worden met bakken over de toeschouwers uitgestort. Tot 1945 zijn er in Duitsland 12,5 miljoen exemplaren van gedrukt. Het eerste deel uit 1925 ging eerst rap over de toonbank, maar de verkoop verflauwde al snel. Deel 2 uit 1926 werd een flop. Dat veranderde in 1933, toen Hitler de macht greep.

In dat jaar overschreed de oplage voor het eerst het miljoen, een getal dat in de oorlogsjaren nog een paar keer werd overtroffen. Maar daar moet men wel bij bedenken dat het boek in de jaren veertig door veel gemeenten cadeau werd gedaan aan jonggehuwden. En dat veel soldaten een speciale dundrukuitgave voor aan het front meekregen. Het bezit van het boek werd volksplicht.

Men zegt wel dat *Mein Kampf* een van de best gedistribueerde en minst gelezen boeken uit de wereldgeschiedenis is. De geleerden zijn het daar niet over eens. Ook de drie historici die op de middag voorafgaand aan de voorstelling van Rimini Protokoll met elkaar in debat gingen, verschilden er van mening over. Norbert Frei, hoogleraar te Jena, meende dat het boek wel degelijk veel werd gelezen en dat er met name in de jaren twintig heftig over werd gediscussieerd.

Na de ondergang van het Derde Rijk wisten de meeste mensen niet hoe snel ze weer van hun exemplaar af moesten komen. Er werden er veel weggegooid, op zolder verstopt of opgestookt. Niet alleen de oorlog werd uit het geheugen gebannen, ook het boek dat de bijbel van het Derde Rijk heette te zijn, moest uit het zicht. Herdrukken werden door de beheerder van Hitlers nalatenschap, het Beierse ministerie van Financiën, uitdrukkelijk verboden.

Dat verbod heeft telkens weer tot discussie geleid. In de voorstelling van Rimini Protokoll doet de jonge advocate Anna Gilsbach de juridische stand van zaken uit de doeken. In 2016,

CANDY WELZ

Acteurs van Rimini Protokoll tijdens de uitvoering van *Adolf Hitler, Mein Kampf: Band 1 & 2*

wanneer Hitler zeventig jaar dood is, vervallen de rechten op *Mein Kampf*. Dan mag iedereen die er brood in ziet het boek op de markt brengen. Maar die loopt dan wel het risico te worden aangeklaagd wegens volksophitserij en 'verstoring van de openbare vrede'.

Ook de passages in *Mein Kampf* die de democratische rechtsorde ter discussie stellen, lopen het gevaar door de Duitse rechter als strafbaar te worden aangemerkt. Dat geldt echter niet voor het bezit van exemplaren die vóór 1945 zijn gedrukt. Want toen bestond de wet nog niet die de democratie beschermt. Wie zo'n exemplaar bezit, gaat vrijuit. Dat is al zo sinds het verbod op de heruitgave van *Mein Kampf* werd ingesteld.

Zo'n exemplaar bezitten mag, maar het ter verkoop aanbieden is in Duitsland steeds verboden geweest. Ook in Nederland, dacht men. Maar toen de Amsterdamse antiquair Michiel van Eyck vorig jaar *Mein Kampf* ter verkoop aanbood en een joodse organisatie daarover klaagde, achtte de rechter Van Eyck niet strafbaar. Wel werd het boek in beslag genomen. Maar in zijn oordeel gaf de rechter aan dat de situatie rond Hitlers schotschrift aan het veranderen was.

Waarop berust eigenlijk de angst voor de vrije verspreiding van *Mein Kampf*? Het tweedelige boek is, daar zijn de beschouwers het over eens, een slecht geschreven autobiografie die telkens wanneer het persoonlijk wordt, afglijdt in abstracte flippica's over de neergang van de Duitse beschaving, over de bedreigingen voor het Duitse ras en vooral over de politieke dwaalwegen van andere rechtse groeperingen die met die van Hitler concurreerden.

Een van de meest controversiële kwesties die historici met elkaar bediscussieren is de vraag of lezers van *Mein Kampf* door Hitlers zaak overtuigd raakten en nazi's werden. Sommigen zeggen: hadden maar meer mensen het gelezen, dan zouden ze Hitler stukken minder serieus hebben genomen. Anderen wijzen erop dat zelfs Hitler niet in het wervende vermogen van zijn boeken geloofde. Massa's moet je aanspreken, niet aanschrijven, was zijn overtuiging.

De beperkte weerklank van zijn boek overtuigde Hitler ervan dat toespraken

belangrijker waren dan het geschreven woord. Dat geldt in de moderne mediawereld meer dan ooit. Van *Mein Kampf* als reclame voor extreemrechts gedachtegoed gaat nauwelijks gevaar uit, concluderen veel deskundigen. Ook niet wanneer het boek in herdruk zou verschijnen. En dat komt niet alleen doordat de tekst zo taai is, ook doordat de tekst onschuldiger is dan hij lijkt.

Sommige historici menen dat als het boek in de jaren twintig beter was gelezen veel meer mensen hadden kunnen weten wat Hitler van plan was. Dat zou tal van mensen voor de verleidingen van het nationaal-socialisme kunnen hebben behoeden. Maar, zo menen anderen, in het boek staat helemaal niet wat Hitler aan het uitbroeden was. Het boek is de uiteenzetting van een maniakaal wereldbeeld, geen plan voor een wereldwijde vernietigingsoorlog.

Wolfgang Benz, directeur van het Zentrum für Antisemitismusforschung, zegt het zo: 'Wat in het boek staat is hoe de werk- en betekenisloze rechts-extremist Adolf Hitler de wereld ziet. Er staat natuurlijk niet in hoe hij, eenmaal aan de macht, het parlement zal afschaffen en joden, communisten, Jehova's getuigen en andere minderheden in concentratiekampen zal stoppen om hen daar de dood in te jagen.'

Het team van Rimini Protokoll heeft in de

een film van Jannik Høstrup & Flemming Quist Møller

MINI en de musggen

Een feest van kleur en muziek

Nederlands gesproken

VANAF 8 OKTOBER IN DE FILMTHEATERS

voorbereidingen van de voorstelling uitvoerig onderzoek gedaan. Overal waar het in Duitsland kwam, probeerde het een exemplaar van *Mein Kampf* te bemachtigen. Dat lukte vrijwel altijd. Onder de toonbanken van antiquairs en in winkels met militaire parafernalia kwamen telkens weer exemplaren te voorschijn. De prijzen lagen steevast boven de honderd euro, meestal zelfs ver daarboven.

In andere landen dan Duitsland liggen de zaken anders. Van Indië tot Letland, van Zuid-Afrika tot Israël, overal werd *Mein Kampf* naar hartelust herdrukt, soms zelfs in mega-oplagen. Om nog maar te zwijgen van dat nieuwe buitenland, het internet. Daar is vanaf talloze sites *Mein Kampf* te downloaden. De Nederlandse editie uit 1939, *Mijn kamp*, vertaald door de dichter Steven Barends, is bijvoorbeeld te vinden op de website van Radio Islam.

IN DE VOORSTELLING van Rimini Protokoll wordt het buitenland belichaamd door de Turkse hiphopper Volkan T. Error, die tevens de muzikale accenten voor het stuk levert. Hij vertelt hoe in Turkije de vertaling van *Mein Kampf* tijdens van hoogconjunctuur kende. Opmerkelijk genoeg in liberale tijden, toen linkse studenten wilden weten hoe fascisme werkt. Bij radicale moslims vond het boek volgens hem geen gehoor. *Mein Kampf* is inmiddels in Turkije taboe.

Het tijdstip waarop Rimini Protokoll met zijn voorstelling komt, is welgekozen. Na alle debatten die er al in Duitsland zijn gevoerd over het vrijgeven van de rechten op het boek nadert nu het *moment suprême*. Wat gebeurt er volgend jaar? Al jarenlang is het gerenommeerde Instituut für Zeitforschung in München bezig met een wetenschappelijk geannoteerde versie van *Mein Kampf*. De verschijning staat gepland voor 6 januari 2016.

Met die uitgave wil het instituut de eventuele commerciële heruitgaven vóór zijn. Maar welke neonazi die momenteel met brandbommen asielzoekerscentra bestookt, is geïnteresseerd in een uitgave van *Mein Kampf* waarvan de voetnoten de oorspronkelijke tekst in aantallen bladzijden verre overtreffen? Voor uitgeverijen die de extreem-rechtse markt zouden willen bedienen, vormt die wetenschappelijke uitgave geen concurrentie.

Dat was niet de overweging van de Beierse minister-president Horst Seehofer, toen hij onlangs besloot de subsidie voor het *Mein Kampf*-project van het Münchense instituut stop te zetten. De man die nu tegen Merks vluchtelingenpolitiek tekeergaat, steunt zijn ministerie van Financiën, dat op zijn rechten op *Mein Kampf* blijft staan. Poetin- en Orbán-vriend Seehofer wil graag iedere heruitgave verhinderen, zelfs een wetenschappelijke.

Rimini Protokoll trekt zich daar niets van aan. De zesde speler op het toneel is de boekbinder Matthias Hageböck. Gedurende de voorstelling drukt en bindt de vakman een nieuw exemplaar van *Mein Kampf*. Hij weet alles van

de waarde van boeken. Hij werkt immers bij de Herzogin Anne Amalia Bibliothek in Weimar, de bibliotheek die in 2004 voor een groot deel afbrandde, waardoor eeuwenoud cultuuroed in vlammen opging.

Dat is maar één van de vele redenen waarom Rimini Protokoll de première van zijn stuk over *Mein Kampf* juist in Weimar plande en niet in Berlijn, waar het theatergezelschap onderdak heeft bij het theater Hebbel am Ufer, het vrije podium van intendante Annemie Vanackere. De keuze voor Weimar als plek voor de première is net zo welgekozen als het tijdstip. Weimar was voor Hitler een historische plaats.

HET MEEST chique hotel in Weimar is nog altijd de Elephant aan de Marktplatz. Hitler kwam er vaak en organiseerde er in 1926 een van zijn eerste partijbijeenkomsten. Buiten stond het volk en

Door de beperkte weerklank van zijn boek wist Hitler dat toespraken belangrijker waren dan het geschreven woord

jubelde: 'Beste Führer, wees hier thuis, kom op het balkon van het olifantenhuis!' Hitler kwam er sindsdien nog meer dan veertig keer en werd er alleen maar meer bejubeld. In de jaren twintig was Weimar een bolwerk van nationalistisch conservatisme.

Terwijl Weimar eerder juist een centrum was van humanisme. Nog altijd staat op de Theaterplatz het standbeeld dat de meest verlichte Duitsers ooit, Goethe en Schiller, in innige vriendschap toont. Hitlers liefde voor de stad was tegelijk de grootste hoon voor wat hij ten diepste verachtte: de klassieke Duitse traditie van de Verlichting. Bovendien was Weimar de stad waar de door hem verfoeide democratie van het interbellum haar beslag had gekregen.

Juist daar wilde Rimini Protokoll zijn productie over *Mein Kampf* in première laten gaan. In een provincie stad die ten tijde van de DDR van elke vitale cultuur verlaten was. Niet in de culturele metropool Berlijn, waar al zo vaak is geprobeerd om met uitdagende visies op Hitler en het Derde Rijk het theater- en filmpubliek te provoceren. Vergeleken met die eerdere pogingen is *Adolf Hitler: Mein Kampf* een haast 'softe' variant.

Met het stuk van Rimini Protokoll begint een nieuwe fase in de omgang met Hitler en zijn omstreden boekwerk. De eerdere theaterse ver-

werkingen hadden allemaal één boodschap: kijk hier, Duitsers, dit zijn jullie! Jullie zijn allemaal medeplichtig aan de grootste misdaad uit de geschiedenis! Rimini Protokoll verlaat de vraag naar de historische schuld. Het stuk vraagt naar de subjectieve, niet de collectieve relatie met het donkere verleden.

In Ralph Hochhuths *Der Stellvertreter* en Peter Weiss' *Die Ermittlung* werd de toeschouwer met klassieke theaterse middelen onder het schuldbesef verpletterd. In George Tabori's *Mein Kampf* werd datzelfde effect met middelen van de groteske bereikt. Dat was een ommekeer, die in film en theater navolging kreeg. Bijvoorbeeld in Dani Levy's film *Mein Führer*. Maar de boodschap bleef steeds dezelfde: wij Duitsers zijn nog altijd de slaven van Hitler.

Rimini Protokoll probeert een bevrijdings-slag. Laten we ophouden te denken in termen van collectieve schuld en collectieve trauma's. Wat rest zijn individuele geschiedenissen. Hitler, Mein Kampf en ik. Een onthechte jood die *Mein Kampf* als een soort raadgever leest. Een Turkse rapper voor wie het boek een verschijnsel was in zijn alternatieve milieu. Een jonge juriste die geïnteresseerd is de burgerrechtelijke aspecten van een heruitgave.

Misschien wel de meeste indruk in de voorstelling maakt de brief die Sibylla Flügge aan het eind voorleest. Het is de brief van haar zus aan haar ouders nadat ze ondergronds was gegaan. Flügge's zus was begin jaren negentig lid van een maoïstische groep, een van die links-extremistische terreurorganisaties die Duitsland jarenlang in hun greep hadden gehouden. De brief legt de vinger op de gevaren van politiek fanatisme, ongeacht of de *Führer* nu Hitler of Mao heet.

De taal van de brief, dat maakt de enscenering ook duidelijk, wijst in twee richtingen. De linkse extremisten van de jaren zeventig en tachtig gebruikten dezelfde taal als Hitler in *Mein Kampf*. Tegelijk legt de voorstelling uitdrukkelijk verbanden met de taal van de huidige vreemdelingenhaters, die in internetfora tegen de toevloed aan vluchtelingen tekeergaan. Hitlers *Mein Kampf* blijkt brandend actueel. ♦

Adolf Hitler: *Mein Kampf*, Band 1 & 2 is een productie van Rimini Protokoll in samenwerking met het Kunstfest Weimar. Het stuk ging begin september in première in Weimar. In oktober en november is het te zien in Graz, München, Zürich en Mannheim; in januari 2016 in het theater Hebbel am Ufer te Berlijn